ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

О.М.СЕМЕНЦОВА

Україна, м. Запоріжжя, Запорізький національний технічний університет

В умовах сучасного суспільства існуюча система допомоги дітям з легкими формами інтелектуальних порушень потребує удосконалення та подальшого розвитку. При цьому важливим завданням є організація колективної діяльності дітей із затримкою психічного розвитку (ЗПР), яка ускладнюється через недостатній рівень сформованості у них комунікативних навичок. Комунікативне недорозвинення дітей цієї категорії ускладнює процес спілкування з оточуючими людьми, створює несприятливі умови для їх розвитку, «живить» дефект (Л.С. Виготський).

Дослідження присвячені становленню спілкування дітей із ЗПР виявляють його якісну своєрідність у порівнянні з їх нормально розвиненими однолітками [3]. В якості нормативних орієнтирів використовуються форми спілкування запропоновані М.І. Лісіної, які у нормально розвинених дітей, виникають в певної ієрархічної послідовності у процесі їх розвитку, як суб’єктів комунікативної діяльності [1]. Спілкування дітей з однолітками містить три форми: емоційно-практичну, ситуативно-ділову та позаситуативно-ділову. Ці форми визначаються чотирма параметрами: терміном виникнення, основними потребами, домінуючими мотивами та провідними засобами спілкування. Для нормально розвинених дітей старшого дошкільного віку при спілкуванні з однолітками провідною є позаситуатівно-ділова форма [1; 2].

Дані, отримані науковцями, свідчать про те, що цієї формою спілкування з однолітками діти із ЗПР своєчасно самостійно не опановують [3]. Експериментальні данні свідчать про несформованість вікових форм спілкування та загальне недорозвинення структурних компонентів спілкування на рівні позаситуативних контактів з однолітками у дітей із ЗПР [4; 5]. Тому дана робота, яка спрямована на дослідження онтогенезу спілкування дітей старшого дошкільного віку із ЗПР з однолітками та його корекцію у спеціально побудованих психолого-педагогічних умовах є досить актуальною.

Метою даної роботи є визначення специфіки спілкування дітей старшого дошкільного віку із ЗПР, розробка системи заходів з розвитку їх комунікативної

діяльності та її апробація в умовах дошкільного навчального закладу компенсаторного типу.

Дослідження форми та особливостей спілкування дітей із ЗПР старшого дошкільного віку з однолітками проводилось за модифікованим варіантом методики О.О. Смирнової та Г.І. Капчелі. Для визначення форми спілкування досліджувались особливості розвитку потребнісно-мотиваційної сторони спілкування в спеціально змодельованих ситуаціях взаємодії (відповідно реалізації певного мотиву – особистісного, ділового та пізнавального).

У дослідженні взяли участь діти із ЗПР 6-7 років (вихованці ДНЗ № 162 компенсаторного типу м. Запоріжжя) та їх нормально розвинені однолітки (ДНЗ № 281). Загальна кількість респондентів склала 80 осіб. Порівняльний аналіз даних за результатами дослідження дозволив констатувати, що домінуючою формою спілкування у дітей ЗПР з однолітками є ситуативно-ділова форма, що не відповідає віковим нормативам. Ця форма спілкування з однолітками за даними М.І. Лісіної характерна більш ранньому віковому етапу для нормально розвинених дітей дошкільного віку. Тобто, результати дослідження свідчать про те, що діти своєчасно не досягають нормативно-вікової форми спілкування з однолітками. Тому для стимуляції розвитку комунікативної діяльності дітей із ЗПР необхідною є організація додаткової роботи.

Для визначення напрямків корекційної роботи з дітьми із ЗПР проведено аналіз якісних характеристик спілкування та особливостей мовних висловлювань дітей з ситуативно-діловою формою спілкування. За рівнем ситуативності більшість всіх мовних висловлювань у дітей із ЗПР складали ситуативні висловлювання – 97,6 % (від загальної кількості висловлювань). Позаситуативними висловлюваннями діти майже не користувалися (2,4 %). Діти із ЗПР практично не обговорювали пізнавальні питання, не обмінювалися думками про своїх друзів, однолітків у групі. У них переважали висловлювання про володіння предметами, про тварин, іграшки та предмети побуту. За функціями перевага надавалася інформаційним повідомленням за типом простої констатації фактів. Наприклад, «це сонце», «це мій малюнок», «я малюю дощик». Вони склали 81 % від загальної кількості висловлювань дошкільників із ЗПР. Повідомлень оціночного характеру було лише 1,2 % («Це дуже гарна квітка», «Молодець, ти все знаєш», «Ти гарно малюєш», «Ваня такий смішний»). Висловлювань особистісного характеру майже не відзначалось (0,8 %). Кількість запитань, якими користувалися діти під час спілкування, становила 17 %. Дуже мало діти старшого дошкільного віку із

ЗПР ставили питання пізнавального характеру (Як називається ця риба?», «А восьминіг, якщо його не чіпати, не вкусить?». З питаннями про допомогу діти до своїх однолітків зовсім не зверталися.

Якісний аналіз результатів дослідження свідчить про те, що дітям із ЗПР доступні усі засоби спілкування, однак найчастіше вони використовують експресивно-мімічні та мовні засоби. Більша кількість висловлювань відображає певну ситуацію. Перевага надається інформаційним повідомленням за типом простої констатації фактів. У дітей із ЗПР спостерігається низький рівень розвитку пізнавальних мотивів при спілкуванні з однолітками.

Аналіз результатів дослідження дозволив визначити напрямки для проведення корекційно-розвивальної роботи з дітьми. А саме, розвиток здатності усвідомлювати себе та сприймати однолітка, як суб'єктів спілкування, формування емоційно-позитивного сприйняття однолітка, потреби у спілкуванні з ним; формування вікових форм спілкування з однолітками шляхом розвитку мотиваційно-потребнісної сфери та поширення репертуару засобів спілкування. Ці напрямки склали основу програми спецкурсу з розвитку спілкування старших дошкільників із ЗПР в умовах дитячого навчального закладу. З метою формування у дітей мотивації до спілкування з однолітками до змісту програми додатково включено цикл занять на морально-етичні теми. Велике значення приділяється вдосконаленню навичок культури спілкування дітей.

Програма містить 20 фронтальних занять, які проводяться психологом один раз на тиждень. Тривалість кожного заняття не перевищує 30 хвилин та всі вони мають загальну структуру. Кожне заняття починається з привітання, яке виконує важливу функцію встановлення (на перших заняттях) або підтвердження (у наступному) емоційно-позитивного контакту «психолог-дитина», зокрема формування у дитини інтересу та доброзичливого відношення до однолітків. Обов'язковим елементом вступної частини заняття є мотивація дітей. Порозуміння мети виконання вправ підвищує зацікавленість дітей в їх відпрацюванні. В основній частині використовуються бесіди, ігри, вправи, творчі завдання, що відповідають меті та змісту теми заняття. Заключна частина містить ігри на зняття психоемоційного та фізичного напруження, релаксаційні комплекси, вправи на визначення емоційного стану дітей.

Робота за даною програмою повинна доповнюватися індивідуальними заняттями з дітьми з метою відпрацювання у них навичок поведінки у певних ситуаціях спілкування з однолітками та відкритими заняттями для батьків та вихователів для

підвищення рівню їх психологічної компетентності з цього питання. Це дозволить створити необхідні умови для закріплення отриманих дітьми навичок у повсякденних життєвих ситуаціях.

Організація корекційно-розвивальної роботи у дошкільному навчальному закладі потребує комплексного підходу з залученням всіх учасників виховного процесу: дітей, педагогів та батьків. Тому для батьків було запропоновано цикл тематичних консультацій та навчальних семінарів за наступною тематикою: «Усвідомлене батьківство», «Як спілкуватись з дитиною», «Формування образу-Я дитини», «Майстерність комунікації», «Спілкування та міжособистісні відносини», «Використання рольових ігор для розвитку комунікативної сфери дитини».

Для підвищення інтересу батьків до участі у семінарах та тематичних консультаціях обирались зручні форми роботи, які б дозволили зробити сам процес отримання знань більш цікавим та надали можливість розкритися кожному учаснику. Тому при проведені семінарів, крім традиційних засобів роботи – лекцій, пропонувалось використовувати інтерактивні техніки: мозковий штурм, аналіз ситуаційних вправ, аналіз критичних випадків, рольова гра. Всі означені техніки характеризувались творчою спрямованістю завдань та передбачали можливість сумісного пошуку оптимального варіанту вирішення будь-якої проблеми. Наприклад, на семінарі з проблеми «Формування образу-Я дитини» планувалось з’ясувати уявлення батьків щодо особливостей розвитку власної дитини, усвідомлення образу вихователя дитячого садочку та уявлень про себе, як батьків дитини дошкільника. Для цього було використано вправу К. Фопеля «Профіль групи» [6]. В процесі гри учасники семінару повинні були побудувати «профіль дитини», «профіль батьків» та «профіль вихователя». Під час виконання вправи батьки мають можливість відстежити різницю між бажаннями дитини та реальністю, яка її оточує; усвідомити деякі проблемні моменти у вихованні дітей та обговорити шляхи їх вирішення.

Для вихователів розроблено цикл занять з елементами тренінгу щодо формування у них комунікативної компетентності. Підібрано ігри та вправи спрямовані на формування у дітей навичок взаємодії, вміння вирішувати конфліктні ситуації, вміння відбивати свій емоційний стан та розуміти емоційні стани інших людей.

Запропонована система роботи щодо розвитку спілкування дітей із ЗПР старшого дошкільного віку впроваджувалась в практику роботи дошкільного навчального закладу (ДНЗ) компенсаторного типу № 162 «Ведмедик» м. Запоріжжя. Результати дослідження після завершення циклу занять з розвитку спілкування дітей із ЗПР

визначили динаміку в становленні їх комунікативної діяльності. Зменшилась кількість відволікань дітей під час спілкування з однолітками. Під час взаємодії діти використовували всі засоби спілкування: зорові контакти, виразні рухи, експресивно-мімічні засоби (посмішки, сміх, експресивні вокалізації, мімічні рухи), предметно-дійові засоби (наближення, пози, повороти, вказівні жести, передача предметів, торкання), мову. Але значно збільшилась кількість контактів дітей з використанням мовних засобів спілкування, поширився їх репертуар. Підвищився рівень ініціативності мовних висловлювань при спілкуванні з однолітками.

Питання дітьми ставилися найчастіше з метою звернення до себе уваги. Значна кількість питань була спрямована на з'ясування зовнішніх особливостей об'єкту, зміст питань не розкривав характеру явищ. З питаннями про допомогу діти до своїх однолітків не зверталися. В проханнях відображувався клич до співпраці «Давай, разом будемо розглядати картинки», але домінуючими були прохання пов'язані з завданнями, що виконує дитина («А як це зробити?», «А що будемо робити далі?»).

Таким чином, отримані результати свідчать про можливість формування у дітей старшого дошкільного віку із ЗПР нормативно-вікової форми спілкування з однолітками в спеціально побудованих умовах виховання при використанні спеціалізованих програм спрямованих на розвиток комунікативної діяльності дітей.

Література:

1. Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения. – М., 1986.-143 с.

2. Развитие общения дошкольников со сверстниками / Под. ред. Рузской А.Г.; Науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии Акад. пед. наук СССР. – М.: Педагогика, 1989.-216 с.

3. Дмитриева Е.Е. Коммуникативное развитие детей с легкими формами психического недоразвития на ранних этапах онтогенеза: Монография. – Н.Новгород: НГПУ, 2004.-259 с.

4. Семенцова О.М. Психологічні особливості ситуативно-ділової форми спілкування з однолітками дітей з ЗПР старшого дошкільного віку. // Фаховий збірник ВАК України «Актуальні проблеми психології» Т.1. «Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія» Ч. 21-22 / За ред. С.Д. Максименка, Л.М. Карамушки, 2008, с. 194-198.

5. Семенцова О.М. Корекційно-розвиваюча робота з питань формування нормативно-вікових форм спілкування з однолітками у дітей ЗПР // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. - № 16, с. 177- 180.

6. Фопель К. Сплоченность и толерантность в группе. Психологические игры и упражнения. Пер. с нем. – М.: Генезис, 2003. – 336 с.